

ПРИНЦИП СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРОСФЕРИ ЯК АГРАРНО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ

THE PRINCIPLE OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR AS AN AGRARIAN LEGAL CATEGORY

Терехов М.І., аспірант кафедри земельного та аграрного права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Статтю присвячено дослідженню теоретико-правових питань сталого розвитку агросфери як принципу сучасного аграрного права. Автор акцентує увагу на тому, що особливої актуальності набуває дослідження сталого розвитку агросфери як принципу аграрного права, з'ясування його місця в системі принципів даної галузі, формування дефініції цієї аграрно-правової категорії заради подальшого розвитку аграрно-правової доктрини та її понятійно-категоріального апарату.

Досліджено стан й визначено правові засади принципу сталого розвитку агросфери. Зазначено, що на сьогодні є всі підстави стверджувати, що принцип сталого розвитку агросфери, безумовно, належить до спеціальних, галузевих принципів аграрного права, адже йому притаманний загальногалузевий аграрно-правовий характер й він може бути застосований до всіх правових інститутів і підгалузей аграрного права. Виокремлено наступні сфери реалізації принципу сталого розвитку агросфери: агро-ресурсна (традиційна і альтернативна), агро-ресурсна, соціальна, регуляторна, агроінноваційна, освітянсько-виховна, й розкрито їх зміст.

Сформульовано авторську дефініцію сталого розвитку агросфери як спеціального, галузевого принципу сучасного аграрного права, що являє собою одну з основоположних засад, обґрунтованих правовою доктриною і відображених у чинному законодавстві й локальних внутрішньогосподарських актах сільгоспдприємств, що відображає закономірності та особливості аграрно-правового регулювання, сформовані під впливом об'єктивних цивілізаційних і суспільних потреб, й спрямовані на забезпечення сталого, прогресивного і незворотного розвитку агросфери та її ресурсів в інтересах теперішнього і майбутніх поколінь заради гарантування їх економічних, екологічних та соціальних прав.

Ключові слова: агросфера, агробізнес, принцип аграрного права, сільськогосподарське виробництво, сільські території, сталий розвиток.

The article is devoted to the study of theoretical and legal issues of sustainable development of the agrarian sector as a principle of modern agrarian law. The author emphasizes that the study of sustainable development of agriculture as a principle of agrarian law, clarification of its place in the system of principles of this branch, and formation of a definition of this agrarian legal category are of particular relevance for the further development of agrarian legal doctrine and its conceptual and categorical apparatus.

The author examines the status and determines the legal basis of the principle of sustainable development of the agrarian sector. It is noted that today there is every reason to assert that the principle of sustainable development of the agrarian sector certainly belongs to the special, sectoral principles of agrarian law, since it is inherent in the general agrarian law nature and can be applied to all legal institutions and sub-branches of agrarian law. The author distinguishes the following areas of implementation of the principle of sustainable development of the agrarian sector: agricultural production (traditional and alternative), agro-resource, social, regulatory, agro-innovative, educational and upbringing, and reveals their content.

The author's definition of sustainable development of the agricultural sector as a special, sectoral principle of modern agrarian law is formulated, which is one of the fundamental principles justified by legal doctrine and reflected in current legislation and local internal regulations of agricultural enterprises, which reflects the patterns and features of agrarian legal regulation formed under the influence of objective civilizational and social needs and aimed at ensuring sustainable, progressive and irreversible development of the agrarian sector and its resources in the interests of present and future generations in order to guarantee their economic, environmental and social rights.

Key words: agrosphere, agribusiness, principle of agrarian law, agricultural production, rural areas, sustainable development.

Необхідність реалізації Глобальних цілей сталого розвитку як концепту існування людства на ХХІ століття вкрай актуалізує для світової спільноти питання впровадження механізмів сталості в усі сфери життєдіяльності людини, зокрема, і в агросферу. У зв'язку з цим першочерговим завданням для аграрно-правової науки постає опрацювання теоретико-доктринальних підходів й понятійно-категоріально апарату з метою формування науково-обґрунтованих пропозицій з удосконалення чинного аграрного законодавства, розробки ефективного правового механізму забезпечення сталого розвитку агросфери.

Ще більшої актуалізації проблематиці сталого розвитку агросфери надає агресивна війна, що ведеться рф проти України, внаслідок чого доквітлю та ресурсам агросфери завдано величезної шкоди (зокрема, земельним ресурсам, водним об'єктам, багаторічним і лісовим насадженням, сільськогосподарським тваринам та ін.), відбувається знищення виробничих сільськогосподарських будівель, споруд, зерносховищ, а також об'єктів соціальної сфери на сільських територіях (закладів освіти, охорони здоров'я тощо), спостерігається зменшення чисельності й зміна структури сільського населення через загибель людей, мобілізацію, вимушену міграцію та ін.). Перелічене створює неабиякі загрози не лише в сфері забезпечення агро-екологічної і продовольчої безпеки держави, але й загалом для подальшого належного функціонування

агросфери, її сталості, при чому як в рамках нинішнього, так і прийдешніх поколінь, на чому цілком справедливо наголошується увага в аграрно-правовій науці [1, с. 125].

З урахуванням викладеного, особливої актуальності набуває дослідження сталого розвитку агросфери як принципу аграрного права, з'ясування його місця в системі принципів даної галузі, формування дефініції цієї аграрно-правової категорії.

Проблематиці сталого розвитку присвячено роботи представників філософської, юридичної та економічної наук, серед яких: Г.І. Балюк, Н.В. Барабашова, І.К. Бистряков, О.В. Гафурова, А.П. Гетьман, В.І. Данілов-Данільян, В.С. Дієсперов, В.М. Єрмоленко, В.К. Збарський, Т.О. Коваленко, Т.В. Курман, Н.О. Мартинова, Л.Г. Мельник, В.В. Носік, В.М. Співак, А.М. Статівка, В.Ю. Уркевич, В.Я. Цибуляк, О.В. Шаповалова, О.В. Шубравська, М.В. Шульга та ін.

У спеціальній філософській, економічній і правовій науковій літературі словосполучення «сталий розвиток» розглядається як багатоаспектна категорія – сталий розвиток цивілізації і суспільства, країни, регіону, економіки, населених пунктів, села, сільських територій, агропродовольчої системи, сільськогосподарського землекористування, сталий сільський розвиток та ін. При цьому одні науковці-правники зосередили свою увагу на сталому розвитку села і сільських територій (О.В. Гафурова,

В.М. Єрмоленко, Н.О. Мартинова, В.Ю. Уркевич та ін.), інші – на сталому розвитку сільськогосподарського виробництва (Т.В. Курман) або на сталому сільськогосподарському землекористуванні (В.В. Носік, М.В. Шульга). Проте комплексних досліджень, присвячених сталому розвитку агросфери саме як принципу аграрного права, досі не проводилося, що й зумовлює актуальність даної статті.

Переходячи до дослідження сталого розвитку агросфери як принципу аграрного права, слід погодитися з думкою М.І. Козюбри про те, що плідність наукового пізнання і глибина проникнення в сутність досліджуваних явищ і процесів, а, зрештою, і приріст наукових знань значною, а інколи, й вирішальною мірою залежать від методологічного інструментарію, що використовується науковцями [2, с. 22].

Дійсно, система знань у будь-якій галузі або сфері діяльності ґрунтується на відповідному понятійно-категоріальному апараті. Саме основні поняття та категорії в їх предметно-змістовному взаємозв'язку й формують мову конкретної галузі знань, відображають її зміст, надають можливість ефективного та адекватного застосування інструментарію досліджень [3, с. 15]. При цьому, як справедливо зазначають у спеціальній літературі, понятійно-категоріальний апарат певної правової галузі водночас охоплює три сфери: науки, законотворчості й правозастосування, що зумовлює необхідність врахування як доктринального і нормативного, так і правозастосовного аспектів [4, с. 212–213].

Аграрне право, як і будь-яка інша галузь національного права, не є застиглою матерією, а перебуває у постійному розвитку, безперервно відображаючи ті процеси і явища, що зумовлюють зміну й подальший розвиток аграрних суспільних відносин в умовах глобалізації та євроінтеграції. Саме тому відповідних змін зазнають і принципи аграрного права, відбувається поява і становлення нових принципів цієї галузі права. Дана теза підтримується і у спеціальній літературі, де також підкреслюється, що принципи не лише визначають зміст відповідної галузі права, але й є тим рушійним саморегульованим елементом, що зумовлює її подальший розвиток [5, с. 179–180].

Система і зміст принципів аграрного права знаходять відображення у підручниках та посібниках з аграрного права, в дисертаційних і монографічних працях окремих науковців (Н.В. Кравець [6], Г.І. Савченко [7], М.М. Чабаненко). При цьому, однак, залишаються недостатньо дослідженими деякі нові принципи аграрного права, що перебувають у стадії зародження чи становлення. До таких слід віднести і принцип сталого розвитку агросфери.

В сучасній аграрно-правовій доктрині відстоюється точка зору про шестирівневу структуру системи принципів аграрного права у розрізі загальних (міжнародні і національні (конституційні), міжгалузевих, галузевих, підгалузевих, інституційних і субінституційних принципів [8, с. 30]. На сьогодні є всі підстави стверджувати, що принцип сталого розвитку агросфери, безумовно, належить до спеціальних, галузевих принципів аграрного права, адже йому притаманний загальногалузевий аграрно-правовий характер й він може бути застосований до всіх правових інститутів і підгалузей аграрного права [9, с. 361].

Слід зазначити, що нормативні засади принципу сталого розвитку агросфери закріплено низкою міжнародних договорів та національних нормативно-правових актів. Так, Рамковою конвенцією Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату від 09 травня 1992 [10] передбачено, що сторони мають права на стійкий розвиток і повинні йому сприяти, в тому числі шляхом розробки і розвитку відповідних комплексних планів з ведення господарства у прибережній зоні, щодо водних ресурсів й у сільському господарстві.

У 2014 році главою 17 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Євро-

пейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [11] проголошено співробітництво сторін з метою сприяння розвитку сільського господарства та сільських територій, в тому числі шляхом поступового зближення політик та законодавства, зокрема щодо заохочення сучасного та сталого сільськогосподарського виробництва, з урахуванням необхідності захисту довкілля і тварин, поширення застосування методів органічного виробництва й використання біотехнологій, *inter alia* шляхом впровадження найкращих практик у цих сферах; обмін знаннями та найкращими практиками щодо політики розвитку сільських територій з метою сприяння економічному добробуту сільських громад; обмін найкращими практиками щодо механізмів підтримки політики у сфері сільського господарства та розвитку сільських територій тощо (ст. 403, 404). У ст. 408 Угоди також закріплено співробітництво сторін у сфері відповідального рибальства та управління рибним господарством, які відповідають принципам сталого розвитку, задля збереження рибних запасів та екосистем у здоровому стані.

Сферами реалізації принципу сталого розвитку агросфери, як уявляється, виступають: а) агровиробнича, яка, в свою чергу, поділяється на два підвиди: виробничо-традиційну (охоплює традиційне аграрне виробництво й первісну переробку продукції рослинного і тваринного походження) і виробничо-альтернативну (ведення його альтернативних форм, зокрема, адаптивних, кліматично орієнтованих форм); б) агроресурсна, яка включає земельну (сільськогосподарське землекористування) та природоресурсну сфери (інші види сільськогосподарського природокористування); в) соціальна, що охоплює соціальну сферу і сільський розвиток; г) регуляторна – впровадження вказаного принципу в усі сфери державної регуляторної діяльності, державну та регіональну аграрну політику, законодавство, локальну нормотворчість; д) агроінноваційна. Слід погодитися з Т.В. Курман, що агроінноваційний розвиток виступає одним із засобів реалізації концепції сталого розвитку агросфери, адже інновації та розвиток інфраструктури проголошено однією з Глобальних цілей сталого розвитку на період до 2030 року, прийнятих ООН у 2015 році [12, с. 9]; е) освітня – сільськогосподарське довідництво тощо. При цьому, як видається, вкрай важливою є реалізація вказаного принципу в усіх зазначених вище сферах. Тільки за таких умов можна досягти синергетичного позитивного ефекту з метою реалізації цілей сталого розвитку в агросфері й забезпечити гарантування прав як нинішнього, так і наступних поколінь на їжу, землю як основний засіб виробництва, безпечно довкілля тощо.

Виходячи з наведеного, не можна отожднювати принцип сталого розвитку агросфери з принципом сталого розвитку сільськогосподарського виробництва чи принципом сталого розвитку соціальної сфери або сільських територій, думки щодо існування яких висловлюються у спеціальній аграрно-правовій літературі [13, с. 48]. Як видається, вказані категорії є більш вузькими, адже стосуються виключно якогось одного з елементів агросфери (або сільськогосподарського виробництва, або соціальної сфери села чи сільських територій), або окремих її ресурсів (приміром, земель сільськогосподарського призначення). Сталий же розвиток агросфери як стабільний і незворотний процес прогресивних цілеспрямованих змін на основі досягнень науки й техніки, який забезпечує її успішне функціонування в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь людей [14, с. 164] з метою вирішення глобальної продовольчої та агроєкологічної проблем, є категорією, що має охоплювати всі її елементи. Тож категорія «сталий розвиток агросфери» охоплює і сталий розвиток сільськогосподарського виробництва, і сталий соціальний розвиток сільських територій, і стає сільськогосподарське земле- та природокористування тощо.

Як вбачається, сталий розвиток агросфери як спеціальний, галузевий принцип сучасного аграрного права являє собою одну з основоположних засад, обґрунтованих правовою доктриною і відображених у чинному законодавстві й локальних внутрішньогосподарських актах сільгосп підприємств, що відображає закономірності та особливості аграрно-правового регулювання, сформовані під впливом об'єктивних цивілізаційних і суспільних потреб, й спрямовані на забезпечення сталого, прогресивного і незворотного розвитку агросфери

та її ресурсів в інтересах теперішнього і майбутніх поколінь заради гарантування їх економічних, екологічних та соціальних прав.

Таким чином, на сьогодні одним з основних галузевих принципів аграрного права стає принцип сталого розвитку агросфери, що повною мірою відповідає сучасному стану розвитку аграрних відносин і вимагає його подальшого ґрунтового дослідження, що, в свою чергу, здатне забезпечити подальший розвиток аграрно-правової доктрини та її понятійно-категоріального апарату.

ЛІТЕРАТУРА

1. Курман Т.В. Агробізнес та продовольча безпека: проблеми правового забезпечення в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 3. С. 122–126. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/09/23.pdf>
2. Козюбра М. І. Методологія правознавства і методологія права: співвідношення понять та їх особливості. *Право України*. 2014. № 1. С. 22–32.
3. Грузіна І. Визначення понятійно-категоріального апарату як передумова створення компетентної організації. *Наук. вісник Полтавського ун-ту економіки і торгівлі. Серія «Екон. науки»*. 2023. № 2 (108), 15–23. <https://doi.org/10.37734/2409-6873-2023-2-2>
4. Теленик С. Понятійно-категоріальний апарат адміністративно-правового регулювання створення державної системи захисту критичної інфраструктури. *Knowledge, Education, Law, Management* 2020 № 3 (31), vol. 2. С. 212–220. <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.3.2.38>
5. Долинська М.С. До питання розширення видів принципів аграрного права. *Юридичний наук електронний журнал*. 2020. № 3. С. 179–182.
6. Кравець Н.В. Екологізація аграрного виробництва як принцип аграрного права : автореф. дис. ...к.ю.н. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2015. 20 с.
7. Савченко Г.І. Пріоритетність розвитку сільського господарства України як принцип аграрного права : автореф. дис. ... к.ю.н. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2012. 21 с.
8. Єрмоленко В.М. Загальні особливості системи принципів аграрного права. *Право. Людина. Довкілля*. 2021. № 3. С. 24–33. URL: <http://dx.doi.org/10.31548/law2021.03.003>
9. Терехов М.І. Принцип сталого розвитку агросфери в системі принципів аграрного права. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного, земельного та екологічного права в сучасних умовах*: матер. круглого столу, присвяч. 100-річчю від дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. НАП рН України Шелестова В.С. (м. Харків, 22 лют. 2024 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана Харків: Право, 2024. С. 360–362.
10. Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату: конвенція від 09 травня 1992. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_044#Text
11. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Угода від 27 червня 2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
12. Курман Т.В. Юридична природа відносин у сфері агроінноваційного розвитку: теоретико-правові підходи і напрями. *Право та інновації*. 2024. № 2 (46). С. 8–14. DOI: [https://doi.org/10.37772/2518-1718-2024-2\(46\)-1](https://doi.org/10.37772/2518-1718-2024-2(46)-1).
13. Аграрне право: підручник / В. М. Корнієнко, Г. С. Корнієнко, І. М. Кульчій та ін.; за ред. А. М. Статівки. Вид. 2-ге, змін. Харків : Право, 2021. 416 с.
14. Курман Т.В. Сталий розвиток сільськогосподарського виробництва: проблеми правового забезпечення: моногр. Харків : Юрайт, 2018. 376 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/18665/1/Kurman_2018_mon.pdf